

ПРОФЕСІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ ПОТЕНЦІЙНО ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

В статье представлены результаты экспериментального исследования профессиональных ориентаций подростков с разными видами одарённости: академической, интеллектуальной, творческой.

Ключевые слова: исследования, эксперимент, одарённость: академическая, интеллектуальная, творческая.

The article presents results an experimental study of professional orientations adolescents with different types of giftedness: the academic, intellectual and creative.

Key words: research, experiment, giftedness: the academic, intellectual and creative.

Професійне самовизначення обдарованих підлітків часто перетворюється в проблему у зв'язку з властивою для даної категорії дітей такої якості як мультипотенційність (що відображено у відомому твердженні «Талановита людина талановита у всьому»). За результатами огляду іноземних досліджень, зробленого Д. Корольовим [5], «обдаровані часто характеризуються множинною обдарованістю, оскільки мають високий рівень загальних здібностей, що дає їм змогу досягати успіху в багатьох сферах. Отже, вони повинні робити професійний вибір, базуючись на інших критеріях, ніж здібності. Однак навіть інтереси не можуть стати підставою для вибору... За даними Л. Фокса, обдаровані мають високі показники за шкалами інтересів, пов'язаних з інтелектуальною діяльністю, проте чітко диференційовані патерни інтересів зустрічаються рідко».

Наше дослідження з цього питання передбачало перевірку наступної гіпотези: академічно, творчо та інтелектуально обдаровані діти мають значущі відмінності в системі своїх професійних інтересів, нахилів і цінностей.

Для виявлення виду *потенційної* обдарованості в роботі використовувалися методи експертного опитування, вивчення продуктів навчальної діяльності, анкетування і психологічного тестування. Для виявлення академічної обдарованості (АО) був виведений інтегральний показник, що враховує: 1) середню успішність за останній семестр за усіма загальноосвітніми предметами, 2) експертні оцінки вчителів (відповідно до інструкції оцінювалася когнітивна й особистісна складова академічної обдарованості, тобто здатність до навчання та пізнавальна активність-потреба відповідно); 3) наявність/відсутність позашкільних академічних досягнень – перемоги у конкурсах, олімпіадах, успішні захисти робіт у МАНУ (з урахуванням рівня змагання, зайнятого місця, кількості тематичних напрямів, в яких проявляє себе учень).

Творча обдарованість (ТО) досліджувалася за допомогою модифікованого нами тесту креативності Ф. Вільямса [2]. За результатами дослідження виводився 1/ інтегральний показник ТО, що враховує 3 оцінки невербальної креативності за тестом Вільямса (малюнковий субтест) і оцінку творчої поведінки (опитувальник-самозвіт).

Для вимірювання інтелектуальної обдарованості (ІО) використовувалися тести: 1) «Прихованих фігур» Уіткіна, або «полenezалежність-полезалежність» [3], 2) субтест ГАТВ «Порівняння геометричних фігур» [3], 3) скорочений варіант ТСІ Амтхауера у модифікації С. Бірюкова, А. Вороніна [4]. В аналізі використовувався інтегральний показник інтелектуальної обдарованості (ІО), що є сумою виражених у Z-одинацях результатів усіх 3-х тестів.

Система професійних інтересів та нахилів досліджувалася на основі двох субтестів модифікованого нами тесту професійних уподобань Дж. Холанда [1].

Методи математико-статистичного аналізу, що були використані в роботі: кореляційний аналіз (КА), факторний аналіз (ФА), регресійний аналіз (РА).

Експеримент проводився на базі Технічного ліцею м. Києва у 2010-2011 рр. У дослідженні взяли участь 285 осіб (юнаки + дівчата), тобто всі учні 8-11 класів у віці 13-16 років.

Професійні орієнтації академічно обдарованих учнів.

Кореляційний і регресійний аналіз даних зазначеної групи підлітків показав наступне: учні з високою потенційною АО не мають чітких (значущих) професійних орієнтацій. Це може свідчити як на користь мультипотенційності даної групи підлітків і привабливості для них практично будь-якої сфери діяльності, так і про нечіткість, «дифузність», несформованість їх інтересів і схильностей. Деякі уточнення вніс ФА (див. таб. 1).

Таблиця 1

	Component			
	1	2	3	4
Z АО		,156	,105	,719
Реалістичні професії	,436	-,579		-,277
Інтелектуальні професії		-,427	,692	,199
Артистичні професії	-,890		,162	-,141
Соціальні професії			-,829	,168
Підприємницькі професії	,301	,767	-,108	,126
Конвенційні професії	,448	,386	,108	
Реалістичні цінності	,448	,170	,331	-,204
Інтелектуальні цінності	,565	-,112	,470	
Артистичні цінності	-,818			
Соціальні цінності		-,422	-,638	
Підприємницькі цінності		,750		-,178
Конвенційні цінності		-,394	-,273	,637

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Можемо бачити, що 4-й фактор, який виявився більш «відповідальним» за АО, є чітко пов'язаним з цінностями конвенційного типу: *«Збереження накопичених суспільством духовно-моральних цінностей і матеріальних благ, контроль безумовного виконання прийнятих норм і правил»*. При цьому звертає увагу другий фактор, що відбиває орієнтацію на професії та цінності, пов'язані з бізнесом і кар'єрою (*«досягнення визнання, високого соціального статусу, постійне розширення свого впливу в суспільстві і фінансовий успіх»*): він вказує, що серед цього типу достатньою мірою представлено академічно успішні учні, які *не зацікавлені в інтелектуальній діяльності*. В той же час, згідно до змісту третього фактору, учні з вираженим прагненням до інтелектуальної діяльності мають досить широкі показники академічної успішності (хоча відмічається тенденція до позитивного полюсу).

Професійні орієнтації учнів із задатками творчої обдарованості.

За результатами КА учні, які мають високі результати за інтегральним показником креативності ТО, орієнтуються на **артистичні професії** ($r = 0,26$; $p = 0,000$) та **артистичні цінності** ($r = 0,19$; $p = 0,006$) (*«самовираження за допомогою художньої творчості, можливість втілити в результатах праці свою індивідуальність і естетичні ідеали»*). Вони заперечують **підприємницькі** ($r = -0,16$; $p = 0,019$) і **конвенційні** ($r = -0,24$; $p = 0,000$) види діяльності.

З можливих комбінацій ТО-групу більш приваблюють **інтелектуально-артистичні** (наука. як така; $r = 0,25$; $p = 0,000$), **реалістично-артистичні** (дизайн тощо.; $r = 0,25$; $p = 0,000$), **соціально-артистичні** (практична психологія, викладання гуманітарних дисциплін; $r = 0,22$; $p = 0,001$). У числі комбінацій видів діяльності, що заперечуються, виявлені – **конвенційно-підприємницькі** (економіка, право – $r = -0,25$; $p = 0,000$), **конвенційної-соціальні** (виконавські функції, сфера обслуговування; $r = -0,19$; $p = 0,005$), **конвенційно-реалістичні** (обслуговування технічних і біологічних систем; $r = -0,16$; $p = 0,018$), **підприємницько-реалістичні** (організація промислового виробництва, $r = -0,15$; $p = 0,033$) професії.

Регресійний аналіз в якості предикторів ТО виявив **підприємницько-артистичну** (шоу-бізнес) та **соціально-інтелектуальну** (наукова діяльність в сфері гуманітарних дисциплін – медицина, психологія, педагогіка) комбінації при запереченні **інтелектуально-підприємницької** (адміністрування в науці) і **соціально-підприємницької** (види менеджменту в соціальній сфері) комбінацій. Факторний аналіз підтвердив основні результати кореляційного (див. таб. 2) та додатково виявив уникнення більш творчими учнями інтелектуального професійного середовища (*«Пошук, узагальнення та аналіз фактів, виведення закономірностей, висунення гіпотез і створення нових теорій»*).

Професійні орієнтації учнів з задатками інтелектуальної обдарованості.

За результатами КА учні, які мають високі показники за тестами інтелекту, демонструють помірно виражену орієнтацію на **інтелектуальні професії** ($r = 0,15$; $p = 0,033$) і цінності **реалістичного професійного середовища** (*«Впровадження нових технологій,*

Rotated Component Matrix(a)

	Компоненти			
	1	2	3	4
Реалістичні професії	-,200	,773		,278
Інтелектуальні професії		,222	,783	-,239
Артистичні професії	,883			
Соціальні професії			-,727	-,322
Підприємницькі професії	-,466	-,668		,166
Конвенційні професії	-,447	-,263		,277
Реалістичні цінності	-,189	,208		,751
Інтелектуальні цінності	-,567		,564	
Артистичні цінності	,787			-,158
Соціальні цінності		,253	-,546	-,392
Підприємницькі цінності		-,701		,341
Конвенційні цінності		,236		-,636
Z TO	,416	,175		

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

створення матеріальних цінностей, необхідних людям практичних і корисних речей»; $r = 0,2$; $p = 0,007$); при цьому вони (також помірно) заперечують **соціальні** види діяльності ($r = -0,16$; $p = 0,026$) і відповідні цінності («Соціально-психологічна допомога та підтримка, турбота про здоров'я, матеріальне забезпечення та духовний розвиток людей»; $r = -0,27$; $p = 0,000$). З комбінацій професійних сфер виявлені – позитивна **інтелектуально-артистична** ($r = 0,16$; $p = 0,024$) і негативна **конвенційно-соціальна** ($r = -0,18$; $p = 0,015$).

Регресійний аналіз підтвердив ціннісні орієнтації ІО-групи. ФА (див. таб. 3) виявив наявність двох факторів, пов'язаних з високими інтелектуальними показниками: один з них, відображає потенційно інтелектуальну обдарованість інженерно-технічного і технологічного (прикладного, винахідницького) типу; інший – є інтелектуальним, орієнтованим на мисленнєво-аналітичні функції (в будь-якій сфері) і на цінності наукової діяльності («Пошук, узагальнення та аналіз інформації, виведення об'єктивних закономірностей, висунення гіпотез і створення концепцій, розробка теорій та методології науки»). Загальною рисою цих типів також виявилось активне заперечення соціальних видів діяльності та відповідних цінностей.

Обговорення результатів.

Як бачимо, наша гіпотеза підтвердилася: академічно, творчо та інтелектуально обдаровані діти мають значущі відмінності в системі своїх професійних інтересів, нахилів і цінностей. При цьому отримані результати свідчать на користь принципу цілісного функціонування психіки. Наявність певних здібностей у людини «провокує» зацікавленість у відповідних професійних сферах. Отже, творчо обдаровані

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

(висококreatивні) підлітки несвідомо орієнтуються на артистичне професійне середовище та прагнуть самовираження за допомогою художньої творчості; інтелектуально обдаровані діти роблять професійний вибір на користь практичної (обумовленої вимогами практики) пошуково-дослідницької та винахідницької діяльності або на користь теоретично-аналітичних функцій в будь-якій сфері. Очевидно «несоціальний» за інформаційно-енергетичним змістом характер аналітико-інтелектуальної активності підтверджується чітким запереченням з боку нашої групи учнів соціальних професій і цінностей. Це вказує на особливу «психофізіологічну конфігурацію» інтелектуальної обдарованості.

Таблиця 3

Rotated Component Matrix(a)

	Компоненти			
	1	2	3	4
Реалістичні професії	,380	,622		,299
Інтелектуальні професії		,394	.750	
Артистичні професії	-,903			
Соціальні професії			-,683	-,409
Підприємницькі професії	,319	-,784		
Конвенційні професії	,435	-,440		,210
Реалістичні цінності	,276			.761
Інтелектуальні цінності	,530		.671	
Артистичні цінності	-,814			
Соціальні цінності		,365	-,580	-,342
Підприємницькі цінності		-,711		,247
Конвенційні цінності		,347		-,613
Z IO	-,159		,235	.433

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Значно менш «інформативною» (тобто пов'язаною з певними інтересами та нахилами) виявилась академічна обдарованість. Пояснення цьому можна бачити за результатами анкетування, що, в нашому дослідженні, присвячено збору додаткової інформації про особливості навчальної активності учнів (в анкету були питання нерегламентованого (не заданого ззовні) пошуку інформації, ставлення до заохочень вчителів, наявності позанавчальних інтересів, задоволеності оцінками, наявності конфліктів з учителями, значущості конкуренції з однокласниками, уявлення про власну талановитість, проблем з дисципліною тощо).

За результатами факторного аналізу даних (пунктів анкети та інтегральних показників різних видів обдарованості) для творчо обдарованого підлітка є характерним наступне:

- 1) є улюблений предмет у ЗНЗ;
- 2) є улюблений тип завдань (задач, вправ);
- 3) подобається у процесі навчання просуватися вперед (самостійно заглиблюватися у цікаві питання);

- 4) шукає нові джерела інформації, крім тих, що рекомендовані вчителем;
- 5) читає статті, енциклопедії, довідники, не пов'язані з навчальною програмою;
- 6) прагне брати участь у науково-дослідних проектах;
- 7) бере участь у гуртках, студіях, секціях;
- 8) має/мав конфлікти або взаємне нерозуміння з учителями;
- 9) схильний за власною ініціативою брати завдань більше, ніж пропонується програмою і вчителем;

10) знає (з його точки зору) набагато більше про проблеми, факти та події, про які однокласники, як правило, не знають;

11) не згоден, що у навчанні важливі порядок, послідовність, дисципліна, сумлінне виконання завдань; вважає, що важливішим є задоволення від навчання, цікаві теми, цікавий учитель тощо.

Таким чином, творчо обдарованим дітям притаманна підвищена пошуково-пізнавальна активність, що сприяє ранньому визначенню інтересів та їхньої багатогранності; це й відбилося, у значній мірі, на кореляційних зв'язках.

Щодо академічно обдарованого учня є характерними наступні навчально-поведінкові установки: повністю влаштовують шкільні оцінки (учня); завжди хоче бути у всьому попереду; схильний конкурувати з однокласниками за статус кращого (успішного, компетентного, здатного); легко запам'ятовує навчальний матеріал; не має проблем з дисципліною; доводить до кінця будь-яку справу; завжди важлива похвала вчителя.

Як бачимо, за підвищеною здатністю до навчання, стоїть, перш за все, мотивація досягнення, честолюбство і прагнення до максимальної адаптованості у соціумі за рахунок прийняття його вимог. Конкретним проявом такої адаптованості виступає не вираженість будь-яких інтересів (цікавить рівною легкою мірою або не цікавить нічого, крім досягнення головної мети: відповідати вимогам референтного оточення та завжди бути першим). Схвалення учня з боку значущих дорослих, кожного разу підтверджує правильність стратегії.

Останнє зумовило наявність певної латентної орієнтації на професії та цінності, пов'язані з бізнесом та кар'єрою (*досягнення визнання, високого соціального статусу, постійне розширення свого впливу в суспільстві і фінансовий успіх*).

Таким чином, результати дослідження підтвердили, що різні види досягнень, які мають інтелектуальне походження (підвищена здатність до навчання; висока успішність в тестах інтелекту; високі показники у вербальному та невербальному тестах креативності), пов'язані з особливою структурою інтересів та нахилів. При цьому, між типом досягнень і структурою інтересів, прослідковується відповідність, конгруентність.

Залишається питання напрямку причинно-наслідкового зв'язку: чи здібності зумовлюють вибір сфери діяльності, в якій вони набувають максимальні можливості для прояву, чи, можливо, майже випадково обрана галузь самовираження «каталізує» розвиток комплексу необхідних задатків?

Таким чином, незалежно від вирішення питання у кожному випадку є підстави вважати, що дослідження професійних орієнтацій учнів має рацію: діти, які не мають професійного досвіду, частіше демонструють інтереси та нахили, підтвержені наявністю необхідних здібностей, ніж, навпаки. Особливо це характерно для обдарованих дітей: вибір на перші позиції інтелектуальної та артистичної (чи в протилежному порядку) професійних сфер у достатньому «відриві» від решти видів діяльності, без сумніву, вказує на особливий, підвищений інтелектуально-творчий потенціал, що і продемонстрували результати нашого дослідження.

Використані літературні джерела

1. Бельская Н. А. Модифицированный и дополненный вариант методики профессиональной направленности Дж. Холланда. / Материалы 5-й Международной научно-практической конференции «Одаренные дети – интеллектуальный потенциал государства» 24–29 августа 2012 г., – Гаспра, АРК Крым.
2. Бельська Н. А. Опыт работы с методикой Ф. Вильямса: замечания и вариант модификации. / Обдарованість та компетенція в творчому мисленні молоді: матеріали науково-методичного семінару 14 грудня 2010 р. – К.: Інститут Обдарованої дитини, 2011. – С. 65–78.
3. Бурлачук Л. М., Морозов С. М. Словарь-справочник по психологической диагностике. / Л. М. Бурлачук, С. М. Морозов. – К.: Наукова думка, 1989. – 200 с.
4. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. / В. Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 1999. – 386с.
5. Корольов Д. В. Шляхи визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка, – К.: Міленіум, 2006, – Вип. 28. – С. 450–469.

УДК 159.9

*Ірина Марченко,
м. Київ*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ СТАВЛЕННЯ МОЛОДІ ДО ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

В статтє, на основє анализа произведений классиков психологии, рассматривается психологическое содержание отношения, как психологического понятия, под углом психологии профориентации. Позитивное отношение к избранной профессии является тем базовым фактором, который лежит в основе формирования и развития интереса, мотива, творческого подхода к профессиональной деятельности.